

*Андрійцо В.Д.,
здобувач Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України*

ПРИМУСОВЕ ВИКОНАННЯ ОBOB'ЯЗКУ В НАТУРІ В ЗOBOB'ЯЗАННЯХ З ВИКОНАННЯ РОБІТ ТА НАДАННЯ ПОСЛУГ

В діючому ЦК УРСР наслідки невиконання зобов'язань, за якими боржник повинен виконати певну роботу, встановлюються ч. 4 ст. 208, згідно з якою в разі невиконання боржником зобов'язання виконати певну роботу кредитор вправі виконати цю роботу за рахунок боржника, якщо інше не випливає з закону або договору, або вимагати відшкодування збитків. Встановлення в законодавстві таких положень в юридичній літературі пояснювалось тим, що примусове виконання в натурі в зобов'язаннях такого виду неможливе.¹

Однак не можна сказати, що така позиція підтримувалась всіма вченими-юристами. Питання щодо можливості використання такого способу захисту цивільних прав та інтересів, як примусове виконання обов'язку в натурі у зобов'язаннях з виконання робіт або надання послуг завжди викликали дискусії серед вчених юристів. Так, Константинова В.С. вважає, що немає перепон для використання такого способу захисту в зобов'язаннях з виконання робіт або надання послуг.² Краснов Н.І. навпаки вважає, що застосування примусового виконання обов'язку в натурі в цій ситуації є теоретично необґрунтованим, а тому недопустимим.³

Новий Цивільний кодекс України встановив загальний перелік способів захисту цивільних прав та інтересів. Згідно з ч. 2 ст. 16 ЦК України встановлюється, що способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

При цьому новий ЦК України прямо не обмежує право учасників цивільних правовідносин на обрання того чи іншого способу захисту цивільних прав та обов'язків. Таким чином, можна було б зробити висновок про те, що застосування такого способу захисту цивільних прав та інтересів, як примусове виконання обов'язку в натурі, можливе й в зобов'язаннях з виконання робіт та надання послуг.

Однак в ст. 621 ЦК України встановлюється такий самий принцип як і в ч. 4 ст. 208 діючого ЦК УРСР та зазначається, що у разі невиконання боржником для кредитора певної роботи чи ненадання йому послуги кредитор має право виконати цю роботу власними силами або доручити її виконання чи надання послуги третій особі і вимагати від боржника відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства або не випливає

¹ Гражданский кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. – К.: Издательство политической литературы Украины, 1981. – С.209.

² Константинова В.С. Правовое обеспечение хозяйственных обязательств. – Саратов, 1987. – С.28.

³ Краснов Н.И. Реальное исполнение договорных обязательств между социалистическими организациями. – М., 1959 С.81.

із суті зобов'язання. Зі змісту цієї норми можна зробити висновок, що все ж таки законодавство України встановлює загальне правило щодо спеціального застосування у вищеназваних відносинах такого способу захисту цивільних прав та інтересів, як відшкодування збитків при цьому зазначаючи, все ж таки, що виключення можуть встановлюватись договором, актами цивільного законодавства або впливати з суті самого зобов'язання. Таким чином, можна говорити про загальне правило встановлене законодавством України щодо недопустимості використання примусового виконання обов'язку в натурі в зобов'язаннях з виконання робіт або надання послуг з якого можливі виключення.

Про такі виключення можна говорити, наприклад, у відносинах, які виникають на підставі договорів побутового підряду. Згідно зі ст. 865 ЦК України за договором побутового підряду підрядник, який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується виконати за завданням фізичної особи (замовника) певну роботу, призначену для задоволення побутових та інших особистих потреб, а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу. Згідно з ст. 15 Закону України „Про захист прав споживачів”, яка встановлює спеціальні права споживачів щодо захисту своїх цивільних прав та інтересів у разі порушення виконавцем умов договору про виконання робіт і надання послуг, встановлюється, що у випадку, якщо виконавець своєчасно не приступає до виконання договору або виконує роботу так повільно, що закінчити її у визначений термін стає неможливим, споживач має право відмовитися від договору про виконання робіт і надання послуг і вимагати відшкодування збитків. Якщо під час виконання робіт або надання послуг стане очевидним, що їх не буде виконано згідно з умовами договору, споживач має право призначити виконавцю відповідний термін для усунення недоліків, а в разі невиконання цієї вимоги у визначений термін - розірвати договір і вимагати відшкодування збитків або доручити виправлення недоліків третій особі за рахунок виконавця. У разі виявлення недоліків у виконаній роботі (наданій послугі) споживач має право за своїм вибором вимагати: **безоплатного усунення недоліків у виконаній роботі (наданій послугі);** відповідного зменшення ціни виконаної роботи (наданої послуги); **безоплатного виготовлення іншої речі з такого ж матеріалу і такої ж якості чи повторного виконання роботи;** відшкодування завданих йому збитків з усуненням недоліків виконаної роботи (наданої послуги) своїми силами чи із залученням третьої особи.

Таким чином, Закон України „Про захист прав споживачів” надає споживачам право використовувати у відносинах з виконання робіт та надання послуг на рівні з іншими способами захисту цивільних прав та інтересів, такий спосіб захисту як примусове виконання обов'язку в натурі.

Наступні виключення з загального правила можна знайти і в самому ЦК України. Так, ст. 852 ЦК України встановлює, що якщо підрядник відступив від умов договору підряду, що погіршило роботу, або допустив інші недоліки в роботі, замовник має право за своїм вибором **вимагати безоплатного виправлення цих недоліків у розумний строк** або виправити їх за свій рахунок з правом на відшкодування своїх витрат на виправлення недоліків чи відповідного зменшення плати за роботу, якщо інше не встановлено договором. За наявності у роботі істотних відступів від умов договору підряду або інших істотних недоліків замовник має право вимагати розірвання договору та відшкодування збитків.

Стаття 858 ЦК України визначає відповідальність підрядника за неналежну якість роботи і встановлює, що якщо робота виконана підрядником з відступами від умов договору підряду, які погіршили роботу, або з іншими недоліками, які роблять її непридатною для використання відповідно до договору або для звичайного використання роботи такого характеру, замовник має право, якщо інше не встановлено договором або законом, за своїм вибором вимагати від

підрядника: 1) **безоплатного усунення недоліків у роботі в розумний строк**; 2) пропорційного зменшення ціни роботи; 3) відшкодування своїх витрат на усунення недоліків, якщо право замовника усувати їх встановлено договором.

Слід зазначити, що ЦК України не передбачає застосування примусового виконання обов'язку в натурі, тобто прямо не надає право кредитору вимагати від боржника виконання робіт у відносинах за договором будівельного підряду або надання послуг за загальними положеннями, закріпленими в главі 63 нового ЦК України „Послуги. Загальні положення”.

Однак, на нашу думку, це не означає, що застосування такого способу захисту цивільних прав та інтересів не можливе у досліджуваних відносинах. Як зазначалось вище, ст. 621 встановлює, що виключення з загального правила можуть встановлюватись актами цивільного законодавства, договором або випливати з суті зобов'язання.

До зобов'язань, які за своєю суттю передбачають необхідність надання кредитору можливості застосовувати для захисту своїх цивільних прав та інтересів такий спосіб захисту як примусове виконання обов'язку в натурі, на нашу думку, перш за все відносяться відносини, коли боржником у зобов'язанні з виконання робіт або надання послуг виступають підприємства-монополісти на ринку. Це стосується, насамперед, Укрзалізниці на ринку залізничних перевезень, Укртелекому на ринку послуг зв'язку.

Враховуючи особливий статус таких суб'єктів законодавство України встановлює спеціальні норми для захисту прав фізичних та юридичних осіб - споживачів таких послуг. Так, ст. 22 Закону України „Про залізничний транспорт” встановлено, що перевізники не мають права відмовляти пасажирові та відправникові вантажу в перевезенні, крім випадків, передбачених Статутом залізниць України.

Застосування боржником у відносинах з такими підприємствами способу захисту цивільних прав, передбаченого ст. 621 ЦК України, є неможливими, оскільки боржник в такому випадку є монополістом і кредитор не може доручити виконання третім особам через відсутність на ринку інших суб'єктів, які надають такі послуги (наприклад, перевезення залізничним транспортом). І хоча новий ЦК України ні в гл. 63, ні в гл. 64, які встановлюють загальні правила надання послуг та регулювання відносин перевезення, прямо не надає право кредитору вимагати від боржника надання послуги перевезення, ми вважаємо, що у відносинах з надання послуг перевезення залізничним транспортом кредитор має право застосовувати такий спосіб захисту своїх цивільних прав та інтересів як примусове виконання обов'язку в натурі.

Ще одна група зобов'язань, з суті яких випливає неможливість застосування способу захисту цивільних прав, передбаченого ст. 621 нового ЦК України, це зобов'язання, в яких виконання робіт або надання послуг пов'язане з особистістю виконавця.

В цивільному праві склались два підходи до вирішення питання щодо способу захисту цивільних прав в таких відносинах.

Перший підхід полягає в тому, що законодавство взагалі не допускає застосування в таких правовідносинах примусового виконання в натурі. Цей підхід найбільш повно втілений в країнах загального права. Причому в обґрунтування цієї позиції різні дослідники приводять різні докази, серед яких можна відмітити концепції „недопустимості рабства”, „сумнівної якості примусових робіт”, „неможливості перевірки відповідності способу надання послуг”.⁴

Інший підхід полягає в тому, що законодавство допускає примусове виконання таких зобов'язань, але за допомогою спеціальних засобів непрямого впливу – судових штрафів,

⁴ Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в области частного права. – М., 1998. – Т.2. – С.214.

адміністративних та кримінальних санкцій.⁵ Зокрема такий підхід застосовується в німецькому праві. Положеннями § 888 ЦПК Німеччини передбачається застосування грошових чи кримінальних санкцій до боржника для того, щоб спонукати його виконати свій обов'язок, який носить особистий характер. При цьому санкції до боржника можуть застосовуватись лише тоді, коли виконання залежить виключно від волі кредитора. Так, не застосовуються санкції, якщо для виконання своїх договірних зобов'язань йому необхідно співробітництво з іншими особами, на поведінку яких він не може здійснити прямого впливу. Крім того, вважається незалежним від волі виконання боржником своїх обов'язків, якщо наприклад, не дивлячись на всі старання, композитор не може скласти музичну п'єсу, а вчений – написати підручник.⁶

Цивільне процесуальне законодавство України не виключає можливості суду приймати рішення щодо зобов'язання осіб вчинити певні дії. Так, згідно з ст. 207 ЦПК України встановлюється, що суд, постановляючи рішення, яким на відповідача покладається виконання певних дій, не зв'язаних з передачею майна або грошових сум, може в такому рішенні вказати, що, коли відповідач не виконає рішення протягом встановленого строку, позивач вправі виконати цю дію за рахунок відповідача, стягнувши з нього необхідні витрати. Якщо зазначені дії можуть бути виконані тільки відповідачем, суд встановлює в рішенні строк, протягом якого рішення повинно бути виконане.

Отже, як бачимо, процесуальне законодавство України прямо передбачає можливість прийняття рішень про примусове виконання обов'язку по зобов'язаннях щодо виконання дій, які можуть бути виконані виключно боржником.

Що стосується проблем реалізації таких рішень на практиці, то тут законодавство України встановлює ряд санкцій, які покладаються на боржника. Так, ст. 87 Закону України „Про виконавче провадження” закріплюється положення, що у разі невиконання без поважних причин у встановлений державним виконавцем строк рішення, що зобов'язує боржника виконати певні дії, які можуть бути виконані лише боржником, та рішення про поновлення на роботі, державний виконавець виносить постанову про накладення штрафу на боржника - фізичну особу в розмірі від двох до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на посадових осіб - від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на боржника - юридичну особу - від двадцяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та призначає новий строк для виконання. У разі повторного невиконання рішення боржником без поважних причин державний виконавець у тому ж порядку накладає штраф на боржника у подвійному розмірі. При подальшому невиконанні рішення боржником державний виконавець порушує клопотання перед судом про кримінальну відповідальність боржника згідно з законом.

Кримінальна відповідальність за невиконання рішення суду передбачена ст. 382 КК України, якою встановлено, що умисне невиконання службовою особою вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню карається штрафом від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Ті самі дії, вчинені службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище, або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним

⁵ Павлов А.А. Присуждение к исполнению обязанности как способ защиты гражданских прав. – СПб: Юридический центр Пресс, 2001. – С.164.

⁶ Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в области частного права. – М., 1998. – Т.2. – С.203.

законом правам і свободам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб, караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Слід зазначити, що законодавство України на відміну від законодавства Німеччини не встановлює виключень для застосування заходів примусу для виконання рішень суду про примусове виконання обов'язку в натурі. Зауважимо, що ст. 382 КК України передбачає кримінальну відповідальність лише у разі умисного невиконання рішення суду (тобто обов'язково суб'єктивна сторона складу злочину повинна бути у формі умислу), тому неможливість виконання з причин, які не залежать від волі боржника, виключає можливість притягнення його до кримінальної відповідальності. Однак застосування державним виконавцем штрафів, передбачених ст. 87 Закону України „Про виконавче провадження” не ставиться в залежність від волі боржника, тому теоретично до нього можна застосувати санкції незалежно від обставин, які зумовили невиконання, що, на нашу думку, є неправильним.

Крім того, навіть у випадках, коли кредитор має право вимагати від боржника виконання обов'язку в натурі по зобов'язаннях з виконання робіт та надання послуг, на нашу думку, не завжди допустиме прийняття відповідного рішення судом. Так, наприклад, у випадку втрати боржником ліцензії на проведення робіт або надання передбачених договором послуг, на нашу думку, неможливе винесення судового рішення про зобов'язання боржника виконати певні роботи або надати послуги навіть у тому випадку, коли на боржника обов'язок виконати роботи або надати послуги покладений законодавством. Тому ми вважаємо, що застосування такого способу захисту цивільних прав як примусове виконання обов'язку в натурі неможливе, якщо боржник з незалежних від нього причин втрачає можливість виконання таких робіт або надання послуг.

Підводячи підсумки можна зробити наступні висновки:

за загальним правилом в Україні для захисту цивільних прав та інтересів у зобов'язаннях з виконання робіт або надання послуг встановлений такий спосіб захисту як доручення кредитором виконання третім особам з відшкодуванням збитків за рахунок боржника. Водночас законодавство України не виключає, а в деяких випадках прямо допускає застосування в названих відносинах такого способу захисту цивільних прав та обов'язків як примусове виконання обов'язку в натурі, що, на нашу думку, є правильним, оскільки не завжди в таких зобов'язаннях кредитор має можливість найкращим чином відновити свої порушені права шляхом доручення виконання третім особам;

застосування такого способу захисту цивільних прав та інтересів в зобов'язаннях з виконання робіт та надання послуг можливе лише у випадках, якщо це прямо передбачено нормами матеріального права;

неможливим є винесення судового рішення про зобов'язання боржника виконати певні роботи або надати послуги у випадках, коли на момент винесення рішення боржник втратив ліцензію на проведення робіт або надання послуг, передбачених договором.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових
дисциплін Хмельницького інституту регіонального управління та права
(протокол № 9 від 22.05.2003 року).*

